

Iš baltų mitinio vaizdymo juodraščių: KAUKAS

Dainius RAZAUSKAS

Straipsnio objektas – baltų mitinė būtybė kaukas. Tikslas – remiantis šaltiniais (istoriniais, įvairių žanrų tautosakos, kalbos, tyrinėtojų darbais), pagal išgales išsamiai aprašyti šios mitinės būtybės vaizdinį. Metodai – aprašomasis bei struktūrinis (nes ir aprašant, duomenis tenka klasifikuoti, o tokia klasifikacija neįmanoma be pirminės struktūrinės analizės). Išvados: kaukas – ar, veikiau, daugiskaita kaukai – iškyla kaip ryškiai chtoniškos prigimties būtybės, susijusios su smulkiais žemės iškilumais ir mirusiųjų bei dar negimusiujų vėlėmis.

Pastaba: kai kurie vertimai iš kitų kalbų nesutampa su publikuotaisiais, tašyk pastarųjų nuorodos pateikiamos skliaustuose; skliaustuose taip pat nurodomi papildomi cituojamų tekstų variantai bei literatūra, kur jie persakomi, interpretuojami ar komentuojami.

Prasminiai žodžiai: kaukas, baltų mitinės būtybės, baltų mitologija.

Istorinių šaltinių žinios

Kaukas pirmąsyk paminėtas XIV a. pradžioje vokiečių–prūsų kalbos vadinamajame Elbingo žodynyje, kur prūsų kalbos *Cawx* į to meto atitinkamą vokiečių tarmę išversta *Tufel*, taigi „velnias“^{BRMŠ1, 326; MZPKP2, 14}. Kadangi kalbama apie prūsus, tai lieka ne visai aišku, ar tikrai prūsai šitaip vadino savą velnio atitikmenį, ar veikiau krikščionys vokiečiai bendrą prūsams ir lietuviams kauką Prūsijoje būdingai apšaukė „velniu“ ir pritaikė krikščioniškajam Velniui pavadinti^{VIBP, 81; MZPKPŽ2, 149}. J. Balys manė, jog iš prūsų „greičiausia bus kilęs“ ir lietuvių kaukas^{BIA1, 104–105; LM2, 369, 401} (negana to, jis net buvo spėjęs, esą kaukas, kaip mitinė būtybė, apskritai „yra per senprūsus atėjęs iš germanų“^{BIA1, 106; LM2, 372}), tačiau sprendžiant iš jo sąsajų su lietuvių bei latvių atitinkama bendrine leksika ir vietovardžiais (žr. toliau), taip manyti vargiai pagrįsta.

Lietuvių kaukas pirmąsyk paminėtas Martyno Mažvydo „Katekizme“ – pirmojoje lietuviškoje knygoje, 1547 m. išleistoje Mažojoje Lietuvoje (taigi prūsų kaimynystėje), – ir paminėtas net du kartus. Vienąsyk lotyniškoje prakalboje į kunigus: *Quid ad malas artes adjiciunt animum, Eithuaros et Caucos Deos profiten-*

tur suos „Tie, kurie linkę į piktus darbus, savo dievais išpažįsta aitvarus ir kaukus“^{BRMŠ2, 184}; antrąsyk jau lietuviškoje prakalboje į liaudį: *Kaukus Szemepatis ir laukasargus pameskiet, / Višas velnuwas deiwes apleiškiet*^{BRMŠ2, 186}. Čia, kaip matome, kaukai irgi priskiriami „visoms velnuvoms“, betgi – kartu su kitomis paminėtomis lietuvių dievybėmis (tarp jų „deivėmis“), juoba priskiriami krikščionio pamokslininko, todėl tikrasis kauko santykis su velniu iš šio pranešimo nė kiek nepasidaro aiškesnis. Panašiai vadinamojoje Volfenbiutelio postilėje, nežinomų vertėjų išverstoje į lietuvių kalbą ir papildytoje lietuviškais dalykais (1573 m.): *...Tikedami ing [szemepaczius, Eitwarius, kaukus...; ...kaip nesang welnas ira etwaras, / teip bejas ira [szemepatis, teipag czertas [velnias] ira Apideme, teigi pikullai ira kaukai, tai wišsa kruwai pati welina ira, Tašiegi welinas / biesas czertas, a pikulas... ira Eitwarai [szemepatei, kaukai etc. kurios ghe [jie] meldž*^{BRMŠ2, 446}. Kadangi viskas urmu yra „velnio“ ir „velnias“, tai kas iš tikrųjų yra kas, čia, kaip matyti, nė nesistengta atskirti ir apibūdinti. Panašiai Jono Bretkūno „Postilėje“ 1591 m.: *Pameskigi miela Lietuwa mel[st]i[š]i / kaukus / Aitwara / Szemepaczius alba kitas Deiwes...; ...kaip ir durnai Lietuwa pirm [shu metu / melde[š]i / Szemepaczus / Kaukus*^{BRMŠ2, 318, 319} (BIA2, 146; LM2, 148, 386, 398; LM3, 93; (BIR2, 310).) Šiaip ar taip, tokie pamokymai rodo kauką tuomet liaudyje buvus, matyt, viena iš populiariausių senųjų dievybių.

Panašiu laiku (1582 m.) Didžiojoje Lietuvoje kaukus pamini, suteikdamas apie juos ir šiokių tokių tikresnių, vertingų žinių, Jonas Lasickis: *Kaukie, sunt lemures, quos Russi Vboze appellat: barbatuli, altitudine vnius palmi extensi: ijs qui illos esse credunt conspicui: aliis minime. his cibi omnis edulii apponuntur. quod nisi fiat, ea sunt opinione, vt ideo suas fortunas (id quod accidit) amittant* „Kaukai – tai vėlės be vietos, kurias rusai vadina ubože; tokie barzdukai, vienos plaštakos [ilgio vienetas = 7, 39 cm] didumo. Kurie tiki juos esant, tie juos mato; kiti – ne. Maisto jiems duoda visa ko valgomo. Mat to nepadarę, jų nuomone, prarastų savo gerovę (o taip atsitinka)“^{BRMŠ2, 584, (597); Lsc, (25), 44}.

Toliau Mikalojus Daukša savo „Katekizme“ (1595 m.), sekdamas Mažosios Lietuvos pamokslininkais,

kaip prasižengėliams pagrūmoja tiems lietuviams, kurie *gárbiną vgni, žemūną, žálczius, pėrkūną, medžiūus alkūs, Mėdeinės, kaukūs ir kitūs biéssus* ^{BRMŠ2, 655}.

Mažojoje Lietuvoje Kristupas Sapūnas 1673 m. savo „Gramatikoje“, kaip vyriškos giminės dievų vardų pavyzdį, pamini: *Kaukas, Gabwartas, Gabjaujis* ir priduria trumpą paaiškinimą: *Deus horreorum*, taigi „svirnų“ ar „klėčių dievas“ ^{BRMŠ3, 48, (49)}, bet nesuprasi, ar tas paaiškinimas skirtas tik pastarajam, ar autorius norėjo pasakyti, kad tai vieno ir to paties svirnų dievo trys vardai. Šiaip ar taip, kaukas čia aiškiai priskirtas dievams.

Frydrichas Pretorijus (apie 1680 m.) žodį *Kaukas* vokiškai paaiškina *Kinder so ohne Tauffe sterben*, arba daugiskaita: *Kaukai esą Ungetauft verstorbene Kinder* ^{BRMŠ3, 95, 98}, taigi kaukai esą be krikšto mirę vaikai, reikia suprasti – be krikšto mirusių vaikų vėlės, o tai labai primena Lasickio kaukų apibūdinimą (*lemures*, bloga mirtimi mirusiųjų, blogai palaidotųjų vėlės, arba vėlės be vietos).

Daug vertingų žinių apie kaukus, pavadindamas juos ir mažybine lytimi – kaukučiais, pateikia Matas Pretorijus (XVII a. antroji pusė), kartu irgi patvirtindamas bei iš esmės papildydamas Lasickio žinią (*Deliciae Prussicae* II.19.10): *Hie solte man auch gedencken einiger Art Leute, die die alten Preussen, und jetzige Nadrawer, hoch und vor gewisse Art Menschen gehalten, so sie Kaucke nennen: Erd-Männlein. Selbige beschreiben Sie, daß Sie nur Eins Fingers lang seyn, gantzlich von Gestalt und Gliedmassen wie ein Mensch; auff ihren Kopff haben sollen einen rothen Flecken wie ein Mützchen, nichts destoweniger aber, daß sie Preussisch geredet haben, gehöret worden*. „Čia dera prisiminti dar vieną būtybių rūšį, kurią senovės prūsai bei šiuolaikiniai nadruviai labai gerbė ir laikė savotiška žmonių rūšimi, ir vadino juos kaukais – žemės žmogeliukais. Jie apibūdina juos buvus tik piršto didumo, ir sudėjimas, ir galūnės visai kaip žmogaus; ant galvos jie turėję raudoną lopinėlį kaip kepurytė, ir, be visa ko, buvo girdėjusių juos kalbant prūsiškai“ ^{PretPI2, 362, (363); (BRMŠ3, 109, 229)}.

Toliau (IV.4.3) M. Pretorijus kaukučius priskiria prie „sėkmės dievų“: *Glücks-Götter: alß Kaukuczei, Bardzukkai, Markopete etc. etc. Diese sind alle gutte Götter, so man auch umb Hülffe angeruffen*. „Sėkmės dievai: kaip kaukučiai, barzdukai, markopetai ir t.t. Visi šie yra geri dievai, tad jų ir pagalbos prašoma“ ^{PretPI3, 148, (149); (BRMŠ3, 121, 239)}.

Toliau (IV.9.19) M. Pretorijus aptaria kaukučių santykį su barzdukais ir aitvaru: *Jetziger Zeit nennen die Nadrawer diese Barzdukkas, auch Kaukuczus, die sie obiger massen beschreiben, und halten davor, daß sie*

den Leuten Getreydigt und Reichthumb zuschleppen, jedoch, daß sie diese vom Aitwars, den man hie sonst Alf heist, unterscheiden. „Šiuo metu nadruviai šituos barzdukus vadina ir kaukučiais, kuriuos vaizduoja kaip aukščiau aprašyta, ir mano, kad jie žmonėms neša grūdus bei turtus, bet skiria nuo aitvaro, čia paprastai vadinamo alfu“ ^{PretPI3, 292, (293); (BRMŠ3, 145, 258)}. Toliau čia apie kaukučius, tapatindamas juos su barzdukais (= bezdukais? Bet plg. Lasickio lotynišką kaukų apibūdinimą *barbatuli* „barzdukai“) ir priešindamas aitvarui, Pretorijus sako, esą jie „gyvena apačioje“, „yra pažiūrėti kaip žmonės“, „nedaro žmonėms jokios žalos, bet neša jiems naudą“, savo ruožtu žmonės jiems „duoda pieno, alaus arba kokio kito gėrimo“ [AITVARAS].¹

Kita vertus (IV.9.20), *Einige Nadrawen haben auch einen unterscheid unter den Kaukuczijs und Bezdukkus, diese wohnen eigentlich in den Wäldern, unter dem Bäumen, die Kaukkuczei aber in den Scheunen, Speichern, auch Wohnhäusern. Beyde aber nennen sie doch Barzdukkus, weil sie auff eine Art, zumahlen was der Barth betrifft, gestalt seyn*. „Kai kurie nadruviai skiria kaukučius ir bezdukus, nes šie gyvena miškuose, po medžiais, o kaukučiai – daržinėse, svirnuose ir gyvenamuosiuose namuose. Tačiau abejus vadina barzdukais, nes pagal išvaizdą jie vienodi, bent jau barzdomis“ ^{PretPI3, 294, (295); (BRMŠ3, 146, 259)}. (Pasak N. Vėliaus interpretacijos, „išėitų, kad kaukas pagal savo prigimtį yra ‘sukultūrintas’, ‘prijaukintas’ barstukas ar jį panaši kita mitinė būtybė“ ^{VIMB, 191}.) Toliau (IV.9.22), *wenn diese Kaukuczei einen Ort belieben, sollen sie des Nachts einen hauffen Späne an einen Ort deß Hauses zusammen tragen, denn auch allerhand Mist von Vieh und Pferde, in die Milch-Töpfe werffen. Da nun der Wirth die Spähne unberühret und unverstöret, daneben auch von der bemisteten Milch getruncken, siehe, denn sollen sie sich ihme zeigen, und auch bey ihm bleiben*. „jei šitie kaukučiai kurią vietą pamėgsta, tai naktį į kokią nors namo vietą prinešą krūvą skiedrų, taip pat į melžtuves primetą visokio galvijų bei arklių mėšlo. Ir jeigu šeimnininkas skiedrų neliečia ir neardo, o dar jei atsigeria primėšlinto pieno, tai tuomet jie jam pasirodą ir pas jį pasilieka“; savo ruožtu šeimnininkai *haben in den Scheunen oder Jaugien deß Abends ihnen einen Tisch gedecket, drauff Butter, Käse, Bier etc. gesetzt und sie zu essen genöthiget, und wenn sie gesehen, daß von der Speise waß genossen, haben sie ein guttes Glück gehoffet, und weiter ihnen mehrmahlen Speise gesetzt, insoderheit die selbige, von welcher sie scil. die Kaukuczei genossen gehabt, so aber nichts verzehret, haben sie sich eines Unglücks befürchtet*. „daržinėse ir jaujose vakarais jiems padengia stalą, ant

kurio padeda sviesto, sūrio, alaus ir kt. ir primygtinai kviečia juos valgyti, ir jeigu pamato, kad valgių ragauta, tai tikisi didelės sėkmės ir toliau jiems dar daugiau valgių deda, ypač tu, kurių jie, t.y. kaukučiai, ragavo; o jeigu nieko neparagauta, tai jie būkštauja nelaimės“; bet čia Pretorijus įtaria barzdokus esant supainiotus su aitvaru

PretPI3, 296, (297); (BRMŠ3, 146–147, 259–260)

Be to (IV.9.19), *Es haben auch die Nadrawen einige, die sie Kaukarus, item, Gabwartus et Gabartus nennen. Selbige aber sind die vorigen Kaukuczei oder Erd-Götter, die ihnen pflegen viel Gütter und segen in den Scheunen und Ställen zu zuführen* „Turi dar nadruviai ir tokių, kuriuos vadina kaukarais, taip pat gabvartais bei gabartais. Bet jie yra tie patys kaukučiai, arba žemės dievai, kurie rūpinasi jiems į daržines bei tvartus gausiai nešti turtus ir palaimą“^{PretPI3, 294, (295); (BRMŠ3, 145–146, 259)}. Darsyk kaukarai (*Kaukarei*) M. Pretorijaus paminimi (IV.9.2) tarp nadruvių, skalvių, žemaičių ir lietuvių dievų^{PretPI3, 272, 273; (BRMŠ3, 142, 256)}, kur irgi, reikia manyti, atstoja kaukučius, arba kaukus.

Idomios ir M. Pretorijaus žinios apie „kaukų specialistus“ kaukučionis – žynius, atsidėjusius santykiams su kaukais. Pirmiausia (IV.14.1) jis juos, kaip *Kaukuczones*, tik pamini tarp kitų kulto tarnų^{PretPI3, 390, 391; (BRMŠ3, 157, 267)}, o paskui (IV.15.23) ir šiek tiek apibūdina jų veiklą, suteikdamas kažkiek papildomų žinių ir apie pačius kaukus, ar kaukučius: *Sonsten sind auch einige Weideler gewesen, die man Kaukuczones genennet, oder Barzttukkones von den kleinen Erd- und Goldt-Männern also benennet, die haben vermocht die Kaukuczus zu beschweren, daß sie an diesem, oder jenem Ort sich auffhalten sollen, haben den Leuten, so sie begehret, information gegeben, wie sie sich halten sollen, haben zu gewissen Zeiten ihre inspection drüber gehandhabet, daß sie sich durch sonderliche Gebethe, und beschwerden hervor gebracht, da denn der Wirth sie mit ansehnlicher Speise tractiret. Wenn die erschienen, ist ihm eine sonderbahre freude gewesen, wo aber nicht, hat der Wirth sich eines gewissen schadens befürchtet. Diesen Kaukuczionen sindt gleich die Piluiten gewesen [...], alß welche den Reichthumb zu promoviren, dem Pilwitto gedienet, unter dennen die Kaukuczai gehören, denn der ist ein Gott des Reichthumbs gewesen. Dieser Leute, so die Kaukuczus halten, giebt noch viel, darauß erfolget, daß auch noch müssen Weideler seyn, die sie wissen hervor zu bringen. Ob nun gleich solche Weideler in so öffentlichem Ansehen nun nicht mehr seyn, alß zu Zeiten Krywe, so ist doch unstrittig, daß sie doch bey den Leuten, so die Kaukuczus halten, in grossen respect leben, und vor halbe Götter gehalten werden, und dassel-*

be ist auch zu verstehen von den andern Weideler „Be to, būta ir tokių vaidilų, kuriuos vadino kaukučionimis arba dar barztukonimis, taip pramintų nuo mažų žemės bei aukso žmogeliukų. Jie sugebėjo kaukučius užkerėti, kad šie apsigyventų vienoje ar kitoje vietoje, o žmones, norinčius jų turėti, informuodavo, kaip elgtis, ir kartkartėmis patikrindavo, ar savo ypatingomis maldomis bei kerais juos iškvietė. Tuomet šeimininkas vaišindavo juos geru maistu. Jeigu jie pasirodydavo, jam buvo ypatingas džiaugsmas, o jei ne, šeimininkas būgštaudavo rimtos bėdos. Tokie pat, kaip šitie kaukučionys, buvo ir pilvyčiai [...], kurie, gausindami turtą, tarnavo Pilvyčiui, kuriam priklausė ir kaukučiai, nes jis buvo turto dievas. Tokių žmonių, laikančių kaukučius, dar yra daug, vadinasi, dar turi būti ir vaidilų, kurie mokėtų juos iškviešti. Nors tokie vaidilos nūn nebėra taip gerbiami, kaip kad Krivio laikais, betgi neginčytina, kad žmonių, laikančių kaukučius, jie didžiai gerbiami ir laikomi pusiau dievais, kas pasakytina ir apie kitus vaidilas“^{PretPI3, 422, (423); (BRMŠ3, 168, 277)}. Ir dar (IV.15.27): *Ein alter Zamait sagt einsmahls zu mir, es weren gewisse Leute, eine gewisse Familie, die die Kaukuczen könten bedienen. Und konte niemand anders dazu außgelehret werden, als denen die Natur selbst die fähigkeit gegeben hette* „Vienas senas žemaitis kartą man sakė, kad esama tam tikrų žmonių, vienos šeimos, kurie gali patarnauti kaukučiams. Ir niekas kitas to negali išmokti, o tik tie, kam pati gamta davė šį sugebėjimą“^{PretPI3, 434, (435); (BRMŠ3, 173, 281)}.

Idomi yra Jokūbo Brodovskio žinia, nurodanti kauko botaninį atitikmenį: šio autoriaus „Vokiečių–lietuvių ir lietuvių–vokiečių kalbų žodyne“ (apie 1740 m.) lietuvių žodžiais *Kaukas*, *Kaukelis*, *Kaukoras* verčiamas vokiečių *Allraun* „mandragora“^{BRMŠ4, 20}; nors štai toliau lietuvių *Kaukai* atitinka vokiečių *Erdmänlein* „žemės žmogeliukas“^{BRMŠ4, 23}, taigi tebėra mitinės būtybės, apibrėžiamos kaip ir ankstesnių autorių; o dar toliau lietuvių (nom. sg.) *Kaukarus* stovi prie vokiečių *Berg Gott*^{BRMŠ4, 29}, taigi apibrėžiamas kaip „kalno dievas“.

Pilypo Ruigio „Lietuvių–vokiečių ir vokiečių–lietuvių kalbų žodyne“ (1747 m.) *Kaukas* paaiškinamas kaip *ein unterirdisch Maennchen* „požeminiai žmogeliukai“; *Kaukûra* – kaip *ein Huegel, Hoehe*, taigi „kalnelis, kalva“, „viršūnė“; o *Kaukarus* – kaip *Berggott* „kalno dievas“^{BRMŠ4, 41}.

Tuo pat metu Johano Heinricho Kuncmano „Žodyne“ (1747 m.) žodžiu *Kaukai* paaiškinamas vokiečių *Ungetaufte Kinder* „nekrikštyti vaikai“^{BRMŠ4, 46}.

O štai XVIII a. antrosios pusės vadinamajame Krauzės „Vokiečių–lietuvių kalbų žodyne“ vėlgi vokiečių *Allraun* „mandragora“ lietuviškai verčiama *Kaukaras*^{BRMŠ4, 35}.

Ir pagaliau Gotfridas Ostermejeris (Gottfried Ostermeyer) rašo (1775 m.), jog *Kaukas* esąs *ein unterirdisch Männchen. Sind in der mehrern Zahl vorhanden und der Laume Kinder oder Diener* „požeminis žmogeliukas. Jų būna po daug, ir jie yra Laumės vaikai arba tarnai“

BRMŠ4, 65, (71); (OstRR, 59). Savo ruožtu *Kaukaras* esąs „kalnų dievas“, ir jo vardas kilęs tiesiog iš žodžio *kaukaras* „kalva“^{OstRR, 57}.

Kristijono Gotlybo Milkaus „Lietuvių–vokiečių ir vokiečių–lietuvių kalbų žodynas“ (1800 m.) nebepasako nieko naujo: *Kaukas* tik vokiškai paaiškinamas kaip *ein unterirdisch Maennchen* „požeminis žmogeliukas“, o *Kaukarus* – kaip *der Berg Gott* „kalno dievas“^{BRMŠ4, 79–80}.

A. Schleicherio paaiškinimu (1853 m.), „*Kaukaras* yra ‘kalva, kauburys’ ir pasitaiko Lietuvoje kaip *nomen proprium*, iš to kilęs vardas *Kaukarius* (galūnė turi būti *-ius*, o ne *-us*), kilm. *-riaus*, ‘kalnų dievas’. Ar *Kaukai* ir *Kaukarius* yra tarpusavyje susiję [...], aš nesiiimu spręsti“^{LM1, 229}.

M. Akelaitis 1858 m. šiuo klausimu gerokai nuklysta į šalį: „*Kaukarus* (turėtų būti *Kaukarius*), matyt, reiškia ‘kalnų dievaitį’. Kalnelis, nedidelė pakiluma vadinasi *kaukaras*. Šis žodis susideda iš *kaukas* ir *karas*. *Kaukas* – tai ‘kūjis, kuoka’, o *kara* [...] – ‘karas’, perkeltine prasme ‘kariauna’. Taigi *kaukukaras*, *kaukaras* – tai vėzdininkų būrys, kur kiekvienas karys vadinasi *kaukarius*. Kad žmogus lig šiol žemės pakilumus vadina *kaukarais*, nors turi ir kitą žodį – *kalnelis* (*kalnas*, *kelti*), yra visai suprantama: tuo norima pasakyti, kad šiuose kalneliuose ilsisi kariai, kitados gynę jo tėvynę. Žmonės tikrinį vardą dažnai paverčia bendrinium [...], tad neturėtume stebėtis, kad lietuvis vadina *kaukaru* kiekvieną kalnelį, nebūtinai karių kapą“^{LM1, 245–246}. (Taigi bendrinis žodis *kaukaras* čia išaiškintas per tikrinį *Kaukarius*, o šis laikomas sudurtiniu, reiškiančiu kuoka ginkluotą karį, – puikus pavyzdys, ko verti kartais pernelyg uolūs aiškinimai.)

Iš patikimesnių čia dar būtų galima pridurti A. Juškos žodyno duomenis, rinktus XIX a. antrojoje pusėje, tarp kurių *Kaukaras* rusiškai paaiškinamas kaip *холмъ, курганъ; вершина горы* „kalva, kauburys (ir pilkapis?!); kalno viršūnė“, o *Kaukarius* – kaip *богъ холмовъ* „kalvų dievas“^{TAIŽ, 196}. (J. Basanavičiaus nuomone, šitas *Kaukarius* tebuvo „gerbiamas kalnas“^{BsRR, 579; LM2, 18; BsR1, 419}; V. Toporovo, – „personifikuoto kalno mitologinis paveikslas“^{LM, 527; ТрпПЯЗ, 295}.)

1835 m. kaukus trumpai buvo aptaręs ir T. Narbutas, bet nepasakė nieko naujo, o ką ankstesnių autorių bei gretimų tradicijų žiniomis remdamasis pasakė, tą supainiojo ir iškraipė kone atvirkščiai, pavyzdžiui:

„Tai buvusios mitinės pabaisos arba siaubą keliantys neūzaugos, naktimis gąsdinantys žmones. Latvių kalboje to žodžio prasmė – šlykštus padaras, šliužas“, „o štai Lietuvos rusinai pasakoja apie panašias baidykles, turinčias keliamečių vaikų pavidalą, vadindamos jas *Zlydni*. Jos visuomet kenkia, o kai išsiskverbia į kieno nors namus, apsirija ir prisigeria iki nukritimo“ ir t.t.

NrbLM, 183–184; (LM1, 73, 522)

Artimesni tikrovei XIX a. autorių duomenys kartais jau primena tiesiog perpasakotą tautosaką. Tokia yra L. A. Jucevičiaus 1846 m. žinia: „Kaukai – tai naminės dievybės, kurios savo garbintojams nešdavusios javų, pinigų, mėsos, pieno ir kt. Jie būdavę ne didesni kaip penkių colių. Šeiminkės, norėdamos prisivilioti kaukų į savo namus, gamindavo iš vieno siūlo švarkučius ir užkasdavo juos po namų kerte; dievukai, suradę drabužius, apsilkdavę jais ir pasidarydavę namų tarnais“^{LM1, 177}; (JcvR, 84) (toliau Jucevičius kaukams priskiria kai kurias aitvaro ypatybes, kaip kad gėrybių savo šeiminkinui vogimas iš kitų, namų padegimas keršijant, skraidymas ir kt., bet ir tautosakoje kaukai su aitvaru tikrai iš dalies susimaišo).

Panašiai E. Gisevijus (1849 m.) mini kaukus „dai nuojant“: *Aš pliks, tu pliks, kas mus aprėdys? Šičių lėlių!* Taip jie prašosi aprenjami. Drabužėliai jiems verpiami, audžiami ir siuvami per vieną dieną – ketvirtadienį. Aprengti kaukai ima rūsyje ir svirne skalsinti išteklius

BsRR, 376; (VIMB, 135, 184; GrmTAB, 44; GmbDD, 73; GmbBM6, 34); Tik tautosakoje kaukai, aprengti drabužėliais, paprastai ne tampa „namų tarnais“ ir pradeda nešti gėrybes, o priešingai – supratę tai kaip atlygį už darbą, nuliūsta ir palieka namus.

L. Ivinskio 1864 m. „Kalendoriuje“ apie šiuos „dievaičius mažuosius“ sakoma: *Labai smulkus mažutelej, walkiojose naktimis ir gandina žmonis. Aniems walgimus naktiemis padiedawa. Pas žemajcziu buwa naudos skalsintojejs*^{BsRR, 366}.

Ar ne paskutinė žinia apie kaukus, savo pobūdžiu dar primenanti istorines, būtų K. Skirmuntaitės (1892 m.): kaukai, pasak jos, yra „mažyčiai genijai, piršto didumo nykštukai, gyvenantys po žeme, dažniausiai – po slenkščiu. Palankūs žmonėms, sunešdavo jiems turtus, gausindavo išteklius. Vyrų pasirodydavo su barzdomis iki pat kelių, ant galvų turėdavo raudonus kūgelius ne-lyginant kepures. Moterys su baltais vualiais“^{LM1, 414}.

Tautosaka

J. Balys visus pasakojimus apie kaukus lietuvių pasakojamosios tautosakos kataloge apjungė į vieną vienintelį sakmių tipą – LPK 3490, kurį apibūdina

štai kaip: „*Kaukai*. Maži žmogeliai ir jų tarnyba; gavę dovanų naujus drabužius, išeina ir nebegrižta“^{BIR3, 196}. Kiek platesniu J. Balio apibūdinimu, kaukai esą „tam tikros dvasios, išivaizduojamos mažų žmogelių pavidalu, dažniausiai vyriškos, bet retkarčiais ir moteriškos lyties. Žinių apie tai yra Mažosios Lietuvos ir iš dalies žemaičių tautosakoje. Kaukai pasirodą apsirengę spalvotais drabužiais, bet dažnai rodomi ir labai nuplyšę. Jie gali būti matomi ir girdima juos kalbant, bet moka pasidaryti ir nematomi. Paprastai rodomi būriais, bent po du, tik retkarčiais ir vienas. Kaukai gyvena ne tiek laukuose, kiek žmonių namuose, tvartuose, daržinėse ir klėtyse. Jie atneša namams laimę, rūpinasi šeimnininko gerove, prižiūri jo arklius ir pan., tačiau mėgsta ir pokštus išdaryti. Apdovanoti drabuželiais pradingsta dejuodami, kad šeimnininkui nebesą reikalingi ir jis juos išvaręs, užmokėdamas algą“^{BIR2, 157–158; (BIA1, 104, 106; LM2, 369, 371–372)}. Pastarąją ypatybę pasižymišios mitinės būtybės pavadinamos ir *traneliais*^{TD3, 56; Nr. 399; LTS4, 540–541; Nr. 531; VILD, 51–52}. Kaukams šiaip jau priskiriami ir maži žmogučiai (kartais pavadinami „velniūkščiais“), paprastai norintys pažaisiti su vaikais, naktigoniams įmetantys kirvį į laužą ar pan. Sakmių apie kaukus pvz.:^{BsLP2, 240–245; Nr. V.1–13; LTS4, 541–(542); Nr. 532–(534); KrbKMG, 29; (SivMR, 329 = LM3, 44–45; KslKNŽ, 87)} Kaukus gyvenant šeimomis rodo ir tautosakoje paliudytas kauko žmoną reiškiantis žodis *kaukienė*: antai pas ūkininką gyvenę du kaukai, *viens buvo vyriškas, o antras – moteriškas sutvėrimas*, ir kai sykį bernas išvalgė jiems skirtą maistą ir pridėgė į dubenį (siužetas apie aitvarą LPK 3477), *kaukienė klausia kauko: „Ką dabar darysiva?“*^{TD7, 129; Nr. 249; LKŽ5, 422}

Būdingiausi požymiai:

Velnius (ir santykis su Perkūnu bei Laume). Kaip matėme, ankstyvuosiuose krikščionių autorių šaltiniuose lietuvių ir prūsų kaukas buvo prilygintas velniui. Reikšmė „velnius“ (su pastaba *šnek.*) žodžiui *kaūkas* priskirta ir LKŽ, nors tik su vienu vieninteliu pavyzdžiu: *Kiba tave kaukas apšėdo!* Liškiava, Veisiejų r.^{LKŽ5, 420}. Ryšys su velniu, nors palyginti menkas, šiaip ar taip, kartais užtinkamas ir tautosakoje. Antai vienas ūkininkas *pardeve sav dūš velnio, ir tas anam devė kauką*^{TD7, 129; Nr. 250}. Tarp (daugybės) velnio tikrinių vardų pasitaiko *Kukas*, *Kukis* bei *Kukutis*, nors nėra visai aišku, ar tikrai jie mena kauką, ar tik pabrėžia kokį paties velnio požymį (pavyzdžiui, kad jis *sukukęs*, susikūprinęs, kreivas, arba gal susijęs su paukščiu Kuku, kukučiu^{VICHMP, 39})^{VICHMP, 36–38; BIR1, 212; Nr. 13; DndMR, 153; RSPS, 349; Nr. Nr. 116}

Vis dėlto retsykiais kaukus nutrenkia didysis velnių persekiotojas Perkūnas, pvz.: kitąsyk vienam ūkininkui

du labai nuskurusiu mažu kūdikiu rodydavos. Kartą parėjo gaspadorui į sapną tuodu vaikinpalaičiu, melsdamu juodu priimt ir aprėdyt, už tai juodu jam arklius šersiančiu. O, gaspadoriui ant to nesutikus, tuodu vaikėzu naktimis jo arklius bekoravodamu [bausdamu] labai sušildydavo, ik į stalda įtrenkdama perkūnija juodu nutrenkė^{BsLP2, 245; Nr. V.13}. Panašiai (matyt, velnią) *Kuką jau seniai perkūnas nutrenkė*^{LKŽ6, 792}. Tikėtiną kauko dalyvavimą „pagrindiniame mite“ pabrėžia V. Toporovas

ТрпПЯЗ, 295–296

J. Balys atkreipė dėmesį, kad rūbeliai kaukams „dažnai turi būti paruošti ketvirtadienio vakare. Tai buvusi šventa, dažniausiai griausmų dievui paskirta diena“, be to, „lietuviai jį vadindavo *laumių vakaru*“^{LM2, 373–374; BIA1, 108}. Tam tikrą kauko ryšį ar veikiau santykį su Velniu, Perkūnu bei Laume mena ir tokie belemnito pavadinimai kaip *kaūko akmuo* bei *kaūko spenys*, *kaūkaspenis*, *kaukospenis*, *kaūkspenis*, *kaukspenys*, dar *kuko spenys*, kitaip vadinamo *perkūno kulka*, *velnio kulka*, *velnio pirštu*, *laumės papu* ir pan.; kita vertus, šitaip pavadinamas belemnitas būdingai yra susijęs su pirštu (pirštui prilyginamas, sužeistą pirštą gydo ir kt.): *Aš žviryne buvau radęs beveik sulig pirštu didumo kaukaspenį Tauragnai, Utenos r.; Paupiais randa kaukspenius, t.y. akmeniukus kaip pirštas* A. Juškos žodynas; *[sipjoviau pirštą – paskusk kaukaspenio* Užpaliai, Dusetų r.^{LKŽ5, 421, 424; (FŽ, 284)}. Kitąsyk *kaukaspenis* suprantamas kaip paties kauko pirštas, plg. *kaukopirštis* „kaukaspenis“: *Kada karvės speniai sutrūkinėja, tada tešmenį reikia braukti kaukopirščiu* Kupiškis^{LKŽ5, 423}; o štai pasak Valkininkų apylinkėse užrašyto užkalbėjimo nuo danties skausmo, kurį sukelti tam tikra kirmėlė, *Reikia paimti kaukaspenis ir trinti juo dantis. Betrinant taip triskart kalbėti: „K a u k e, k a u k e, t a v o p i r š t u d a n c i t r i n u, t a v o v a r d u k i r m ė l i m a r i n u, k a d j i a r b a p a d v ė s t ū, a r b a i š N d a n t ū i š š l i o s t ū i r a i t ū i n s o u s u s m e d z i u s, i n k i e t u s a k m e n i s. K a p t u š i t ū p i r š t ū m e t e i, t e g u l p a m e t a N d a n c i s k i r m ė l ė, k u r i j i k a m u o j a . . .*^{TŽ4, 506}. Plg. M. Pretorijaus žinių kaukus esant „piršto didumo“.

Dėl kauko ryšio su laume, be minėtos G. Ostermejerio žinios, esą kaukai yra „Laumės vaikai arba tarnai“, reikia pasakyti, kad S. Daukantas kauką išvis laikė moteriškos lyties mitine būtybe ir tiesiog tapatino su laume: lietuviai, anot jo, „vadino ją *Kauke*, arba *Gauge*, jog nuo vieno turtus vogė, o kitam juos davė“^{DKR1, 508}. Tam tikro pagrindo kaukų sąsajai su laumėmis išties esama: antai A. Juškos duomenimis, *Kaukai vyrus šelpė, o deivės [= laumės] moteriškas*^{TAJŽ, 196; LKŽ5, 420}

Vėlė. Kaip matėme, J. Lasickis kaukus prilygino vėlėms be vietos (*lemures*), F. Pretorijus – be krikšto

mirusiams vaikams (matyt, be krikšto mirusių vaikų vėlėms), o J. H. Kuncmanas – „nekrikštytiems vaikams“. LKŽ žodžiu *kaūkas* suteikta reikšmė „nekrikštyto vaiko vėlė“, nors tik su vieninteliu pavyzdžiu: *Kaukutis yra nekrikštytas kūdikis* LKŽ5, 420; TAJŽ, 196; viena iš daugybės žodžio *kūkūtis* reikšmių irgi yra „nekrikštytas kūdikis“ LKŽ6, 818. Nors „nekrikštytas kūdkis“ šiaip jau nėra būtinai „miręs nekrikštytas kūdikis“ ar „nekrikštyto kūdikio vėlė“. Gal verta čia turėti omeny, kad nekrikštytus vaikus mėgsta pavogti laumės ir kad nekrikštytas vaikas retsykiais pavadinamas velniūkščiu VICHMP, 14. Nekrikštytas vaikas, pagal tradiciją, laikytas dar ne visai gimusiu, taigi tebebriklausančiu anam pasauliui, todėl tarp gyvo ir mirusio nekrikšto, mitiniu požiūriu, nėra esminio skirtumo. Šiaip ar taip, pirmą kartą kaukų ryšį su mirusiųjų pasauliu liudija senas suomių baltizmas *koukoi* „mirtis“ DnWt, 42.

P. Dundulienės nuomone, „Kūdikiai, ypač nužudyti darant abortą, vartojant nuodingus augalus arba žuvę motinoms užgulant ar kitokiu būdu, po mirties virsta dvaselėmis, vadinamomis kaukais. Lietuviams priėmus krikščionybę, imta tikėti, kad kaukais pavirsta ir mirę nekrikštyti kūdikiai, nes jie laikyti dar pagonimis“ DndMR, 142–143. Naujagimių krikšto paprotį pabrėždami esant senesnį už krikščionybę, kauką esant apskritai „gimties virsme esančią būtybę“ interpretavo etnosofai A. Patackas ir A. Žarskus PtŽrVK, 446–451.

Atsižvelgiant į žodžio *kaukas* reikšmę „nekrikštyto vaiko vėlė“, vienas iš sakmių apie kaukus esminių motyvų, jog kaukai, juos aprenkus, labai nuliūsta ir pasitraukia iš tų namų, vertas palyginti su tokiu gimtųjų papročiu (paliudytu Ramygaloje): *Laukdamos naujagimio moterys turi kuo mažiausia pasiūti jam drabužėlių, kitaip vaikas mirs* BIR5, 17; Nr. 187. Įdomu, kad ir patys marškinėliai („vaikų kalboje“) kartais pavadinami žodžiu *kaukaĩ*, arba *kaukūčiai*, pvz.: *Nusiprausk burniutę, duosiu baltus kaukučius* Ignalina; *Sūneli mano, tavo kaukučiai suvisu suplyšę* Švenčionys ir Švenčionėliai; *Cit, vaikeli, neverk, aš tau naujus kaukučius nupirksiu* Paringys, Ignalinos r.; *Reikia pasiūti (vaikui) kaukučius* Gervėčiai, Astravo r., Baltarusija LKŽ5, 419, 428.

Nykštukas. Kaip matėme, pasak J. Lasickio, kaukai esą „vienos plaštakos didumo“; pasak M. Pretorijaus, nadruviai juos laikę „savotiška žmonių rūšimi“, bet „tik piršto didumo“; o pasak L. A. Jucevičiaus, jie buvę „ne didesni kaip penkių colių“. Tautosakos duomenimis, *Kaukas turėjo paveikslą žmogaus, o augumas buvo tiktai uolekties arba pusantrų* BIR4, 150; Nr. 51. Arba kaukai – tai tokie *Labai smulkūs mažutėlei Walkiojasi naktimis ir gandina žmonis* SlvMR, 328; LM3, 43. Savo ruožtu „moteriškos kaukės, – pasak Z. Slaviūno, – atrodžiusios kaip

mažos mergaitės“ SlvMR, 329; LM3, 43. V. Kalvaitis užrašė štai tokį Puodžuvaičio iš Smailių k., Pilkalnio aps., pasakojimą: *Mano jaunystėje, teip apie metą 1825, arklininkai, naktimis arklius beganydami, su kirvuku malkų susikirsdavo ir, ugnį susikūrę, šalia jos suguldavo. Daug vakarų ateidavo prie jų maži žmogučiai ir, apie juos bei ugnį bėginėdami, kirvuką sugriebę ant ugnies užmesdavo, tad bežopsodami pradėdavo šaukt: „Plemputė dega, plemputė dega!“ Arklininkams tai buvo paprastu ir nei motais. Ale jei jie pašokdavo kirvuką iš ugnies išimt, tai tie žmogučiai nuo ugnies ir jiems iš kelio atsitraukdavo arba ir visai prapuldavo po jų akių* BsLP2, 242; Nr. V.6; LTs4, 541; Nr. 533; (VIMB, 186–187). O štai kurpius Brusdeilynas iš Dravėnų, Priekulės aps., namie *prie žiburio besūdams, vieną vakarą pamatė ant lango mažą, apie 30 centimetrų aukštą, vyrutį su trikampe galva* BsLP2, 242; Nr. V.7. Piemenims beganant iš krūmų kitąsyk pasirodydavo *žaliai, mėlynai, kartais ir raudonai rėdyti vyručiai* BsLP2, 240; Nr. V.2; arba štai *pamatė su savo draugais mažą vyrutį, kursai raudoną sermėgaitę bei mėlyną kepuraitę dėvėjo ir jiems visiems svetimu išveizdėjo* BsLP2, 241; Nr. V.3; LTs4, 541; Nr. 532; VILD, 52. (VIMB, 183.) Tokia kaukų išvaizda šiaip jau neprieštarauja jų kaip vaikų vėlių sampratai.

Kiti pavidalai. Pasak M. Pretorijaus, kaip matėme, „kai kurie nadruviai skiria kaukučius ir bezdukus, nes šie gyvena miškuose, po medžiais, o kaukučiai – daržinėse, svirnuose ir gyvenamuosiuose namuose“, nors „pagal išvaizdą jie vienodi“. Vis dėlto, P. Dundulienės nuomone, „Pati ankstyviausioji kaukų gyvenimo vieta, greičiausiai, buvo arčiau namų esantys miškeliai, kuriuose žiloje senovėje laidodavo mirusiuosius, tarp jų ir kūdikius. Kad kaukų gyventa miškeliuose, patvirtina ten augantys grybai“ DndMR, 143, kaip antai: *kaukagrybis* „paprastoji poniabudė (*Phallus impudicus*)“; *kaukaratis* „žiedinių grybų grupė“ (*An kaukaračių nekirk ugnies – gal kaukeliai dar ateis vakaroti* Tauragnai); *kaukatiltis* „vieta, kur grybai auga tiltais, kur daug grybų“ (*Moka, moka grybaut: kur tik pasisuka, vis kaukatiltčiai, o mes kad randam – po vieną* Tauragnai) LKŽ5, 419, 420, 421; (GrmTAB, 37). (Gal verta atkreipti dėmesį, beje, į kaukagrybio minėtą lotynišką pavadinimą, ypač turint omeny kauko didumą „kaip pirštas“ ir ryšį su vaisingumu.)

Mišką akivaizdžiai mena ir *kūkūtis* ar *kūkūtis* reikšme „kankorėžis“, pvz.: *Ant pušų ir eglių daug kukučių* Žagarė LKŽ6, 818 (irgi, beje, žinomas falinis simbolis).

Su kauku siejami kai kurie augalai, kaip antai *kaukabarždis* „dirvinis asiūklis (*Equisetum arvense*)“ (*Mes tai labiau kaukabarzdžius renkam* Tauragnai) LKŽ5, 419; taip pat *kauko šukos* „krūmiškasis penkiapirštis“ (*Va, kad gudri, susišukuok jom ir nei trupinėlio nenulaužk*

– kur kas žemėj padėta, žinosi; tai tau ir kauko šukos Tauragnai) LKŽ5, 421; (DndMR, 145) A. J. Greimo žodžiais, „primenantis penkių pirštų kombinaciją“ GrmTAB, 36; galbūt *kauklė* „triaukšlis, triausių žolė (asiūklis)“ LKŽ5, 423. Su augalais, vešliu augimu susijęs ir veiksmazodis *apkaũkti* „apgožti“ (*Žolės bulves apkaukė Šiauliai; Visą daržą žolės apkaukia, nespėjame nė ravėti Šeduva*), „apželti“ (*Apikaukė daržas žole... Karsakiškis, Panevėžio r.; Nusikirpk plaukus, mat, visas apkaukęs Vabalninkas*); *nukaũkti* „apgožti, nustelbti“ (*Žolės visus burokus nukaukė Kairiai, Šiaulių r.*); *užkaũkti* „užželti, užgožti“ (*Piktžolės užkaukė, burokų nė nesimato Sidabras, Šeduvos r.*) LKŽ5, 427, 428.

Bet ypač šiuo atžvilgiu įsidėmėtina J. Brodovskio, Krauzės žodynuose žodžiais *kaukas*, *kaukelis*, *kaukoras* pavadinta mandragora (*Allraun*) – stipraus kvapo daugiametis bulvių šeimos augalas *mandragora officinarium*; dar galima pridurti tos pat reikšmės *kaukis* (greta kauko pavadinimo *kaũkis*, XIX a. paminėtos Lauryno Ivinskio) LKŽ5, 421–423. Kaip pažymi N. Vėlius, „mandragoros vadinimas tuo pačiu, kaip ir mitinės būtybės, vardu ypač parankus aiškinant pastarosios kilmę. Mandragoros šaknis, išsišakojanti į dvi ataugas, tarsi dvi žmogaus kojas, turi ypač daug alkaloidų. Dėl savo išvaizdos ir svaiginančių ypatybių jau nuo antikinių laikų ji vaidina svarbų vaidmenį tikėjimuose, ypač kaip meilės sukėlėja. Vokiečiai mandragorą ir jai giminiškus augalus vadina *Alraun* ir laiko naminės dvasios, vadinamos tuo pačiu vardu, fetišais. Ši dvasia, kaip ir mūsų kaukas bei aitvaras, taip pat suteikianti namams laimę, skalsinanti gėrybes, nešanti pinigų“ VIMB, 192. Be to, „kitų tautų, visų pirma vokiečių, tikėjimai, susiję su mandragora, apskritai paremia teiginį apie kauko chtoninę prigimtį“ VIMB, 193. (GrmTAB, 36; GmbBM6, 34; GmbDD, 72.) Iš šios sąsajos, beje, anaipol neplaukia, kad mitinė būtybė kaukas iš mandragoros atsirado, tačiau net jei šis augalas tapo pavadintas pagal mitinę būtybę, o ne atvirkščiai, tai vis tiek daug ką pasako ir apie patį kauką: tam, kad mandragora būtų pavadinta kauko vardu, ji turėjo jį kai kuo iš esmės priminti. P. Dundulienės nuomone, po žeme gyvenantys kaukai mandragorą, kartu su kai kuriais kitais augalais, paprasčiausiai turėjo „savo žinioje“ DndMR, 145, tačiau tai, kad jie savo žinioje turėjo tuos, o ne kitus augalus, rodo atitinkamus jų pačių požymius.

Pagaliau pasitaiko ir zoomorfiškų kauko apibūdinimų: *Kaukorūžia ir akys išsprogusios; Kaukorūžis kaip katinas* TAJŽ, 196; (LKŽ5, 424); *Kituos kraštuos asą kaukai – ne tai žalčiai, tikrai tokie striuki, kai katės pūkuoti* SIŠLSA, 146; Nr. 234; arba *kituos kraštuos jie ir dabar asą – tokie striuki, driūti. Bet juos kitur ne žalčiais vadiną, ale*

kaukais, ir vasarą moterys, daržą ravėdamos, tarpežiuos po du, po tris randančios. Jie asą su didelėm galvom, kai katės; šiaip būtų prė gyvatės, tiktai jų asančios galvos didelės ir kai su blėčia [blizgučiu] – žibančios. [Esą] be plaukų, be kojų SIŠLSA, 254; Nr. 455. Tik čia kaukai jau įtartinai supanašėja su aitvaru.

Kaukas ir aitvaras. Ilgainiui tikėjimų ir sakmių kaukai iš tikrųjų kažkiek sumišo su aitvarais, todėl jie irgi kartais perinami iš gaidžio arba kuilio, eržilo kiaušinių, primena aitvarą iš išvaizdos (pavyzdžiui, pasireiškia gaidžio pavidalu), nešamas gėrybes vagia iš kitų ir pan. Pavyzdžiui: *Žmons sak, kad gaidys yr septynių met sens, tad ans paded du kiauš, o iš tu kiauš išper du kauk: iš vėn kiauš išper vyrok, o iš antr mergik* TD7, 130; Nr. 251, (254); *Ale žmones buvo matę, kaip naktėms toks gaidis lėkė no to ven ūkinink prie ket. Tas tad bovo kauks* TD7, 129; Nr. 250 (130; Nr. 252); *Kai gaidys septynų metų, tai jis kiaušytį paded. Tajį reik puikiai į audimą įvyniot o ant krosnies šiltai padėjus išperėdyt – iš tojo ne vištytis, bet mažas žmogytis kaukas išriet; arba Lyg teip jau ir iš septynių metų kuilio pautų, kuiliui išpjovus, [...] tokiu būdu teip jau kaukas atsiranda* BS LP2, 240; Nr. V.1; *Kad tu nori kauką išperinti, tai imk iš juodo eržilo, kad be jokios atmainos būtų, išromijus kiaušinius, įvyniok į kiautą naujo vilnonio pilko mило, apmyšk su savo srute ir įkask į arklių mėšlus, ir keturias nedėlias laikyk; savo ruožtu Kaukas nuo vieno ima, prie kito neša, kuris nori svetimus daiktus vartoti* BIR4, 150; Nr. 51. (VIMB, 183–184; BIA1, 107–108 = LM2, 373–374; BIR2, 92, 158; TD7, 129–130; Nr. 250–251; SIvMR, 330 = LM3, 46; VILD, 36, 37; VISV, 106, 107). Vertinga J. Balio pastaba: „Kadangi būdavo imami abu kuilio pautai, tai ir kaukai paprastai būdavo po du. Atrodo, jog šis kaukų išsigijimo būdas yra senas ir originalus. Tačiau ir jie kartais esti perinami iš gaidžio kiaušinių – tai sumaišymas su aitvaru“ BIA1, 108; LM2, 374. Kartais kauku pavadinama mitinė būtybė ir kitais požymiais visiškai sutampa su aitvaru, juoba tipiškose sakmėse apie aitvarus (VIMB, 185–186; PVZ.: LTs4, 537–538). Galimas daiktas, sumišinimą su aitvaru liudija ir tokie palyginimai: *Ir eina kaip kaukai per naktis; Neša viską į namus kaip kaukas* LKPŽ, 113; LKŽ5, 420. Dėl sumaišymo su aitvaru, matyt, kaukas kitąsyk prilyginamas ir viesului: *Agles treška kajp ejna kaukas, vesulas* TAJŽ, 197; *Kaip kaukas eja sutreškėja aglės* TAJŽ, 196; LKŽ5, 420. *Kauką* laikyti vienu iš aitvaro vardų buvo linkęs J. Balys BIA1, 104; LM2, 368, nors ir pabrėžė jį kai kuriomis savo ypatybėmis nuo aitvaro aiškiai skiriantis BIA1, 106; LM2, 371.

Iš esmės kaukas ir aitvaras yra skirtingos, kai kuo netgi priešingos mitinės būtybės (prisiminkime, kad juos pabrėžtinai įvairiais atžvilgiais skyrė ir M. Pretorijus).

Kaukai niekada neperkami, kaip kad aitvaras; aitvaras niekada nepasirodo nykštuko pavidalu, kaip kad kaukai; kaukai neneša pinigų, kaip kad aitvaras, o dažniausiai žmogui padėdami patys darbuojasi, ko niekuomet nedaro aitvaras; pagaliau ir kuilio bei eržilo kiaušiniai, iš kurio kaukai kartais perinami, yra jų, net ir suplaktų su aitvaru (perinamu paprastai iš gaidžio kiaušinių), išskirtinis požymis ^{VIMB, 187, 189; GrmTAB, 49–50}. Tačiau esmingiausias iš skirtumų tas, kad aitvaras priklauso viršui, būdingai skraido ir yra ugninės prigimties, o kaukai su ugnimi iš esmės nesusiję, apibūdinami kaip žemės ar net požeminiai žmogeliukai ir, kaip pabrėžė Z. Slaviūnas, „skraidyti negalėje“ ^{SlvMR, 329, (328); LM3, 44, (42)}. Panašiai ir J. Balys buvo pabrėžęs, jog kaukas „negali skristi, jam nėra charakteringa ugnies prigimtis“ ^{BIA1, 106; LM2, 371}. N. Vėliaus žodžiais, „kauko ryšys su žeme ir vandeniu abejonių nekelia, kaip ir aitvaro – su ugnimi ir oru“ ^{VIMB, 193; (DndMR, 146)}. Be to, aitvaras būdingai pasirodo su šviesa, lekia švytėdamas, o kaukai nemėgsta šviesos: *Bet kad kauks patenk į švės, ans nebgal pabėgt* ^{TD7, 129; Nr. 250}; arba *nu tan švēsa kauks negal palėkt* ^{TD7, 131; Nr. 254}. Gal pažymėtina ir tai, kad kaukai pavadinami *kaukučiais*, mažybine lytimi, o aitvaras – niekuomet.

Sunku pasakyti, ar perimta iš aitvaro, ar iš prigimties kaukui būdinga yra ypatybė teikti skalsą. Kaip matėme, pasak E. Gisevijaus, apsigyvenę namuose jie ima „skalsinti išteklius“, o L. Ivinskis juos tiesiog pavadina *naudos skalsintojais*. J. Basanavičiaus duomenimis, užrašytas Klaipėdoje 1907 m., *Kaukas tai, sako žmonės, yra skalsas, nes jei kaukas nors vieną grūdą parneša, tai tiek yra, kaip viens šėpelis* ^{BsRR, 367}. A. J. Greimo nuomone, iš esmės „kaukas atneša ne kokį nors medžiaginią turtą, o vadinamąją skalsą, kuri gali būti apibūdinama kaip vartojamojo daikto mitinė savybė, kurios dėka jis arba visai nesusivartoja, ar susinaudoja tik labai iš lėto“, taigi kaukas „pats yra tas vartojamų daiktų savo esencijoje pastovumo principas, jų savybė, kuri juos daro neišsisemiančiais. Kaip ir žemė, iš kurios jis kilęs ir kuri gausiai dalina savo gėrybes, nepailsdama ir neišsisemdama, kaukas yra jos energetinės prigimties nuolatumo manifestacija“ ^{GrmTAB, 39, 40, (45)}. Prisiminkime ir Lasickio lotyniškai perteiktą tikėjimą, esą kaukų nepamaitinę, žmonės „prarastų savo gerovę (*fortunas*)“; ir M. Pretorijų pavadinus juos „sėkmės“ ar „laimės dievais“ (*Glücks-Götter*), iš kurių žmonės „tikisi didelės sėkmės (*Glück*)“, nešančiais „grūdus bei turtus“ ir priklausančiais „turto dievui“ Pilvyčiui. M. Akelaitis kauką vadino „turtų dvasia“, jo duomenimis, „apie pasiturintį šeimnininką sakoma: *pas jį kaukas gyvena*, t.y. yra visko priteklius“ ^{Llw, 465}. Lietuvių turto dievaičiu kauką manė buvus ir

J. Basanavičius ^{VIMB, 138}. Šiuo atžvilgiu verta atkreipti dėmesį ir į veiksmažodžius *kaukūoti* „nešti (turtus)“ (*Tas kaukas kaukuoja turtus* Klaipėda), *prisikaukūoti* „prisinešti (kaip kaukas), prisivogti“ (*Jis per karą pilnus pakluonius malkų prisikaukavo* Naumiestis, Šilutės r.), taip pat *apkaukti* „surinkti“ (*Laiko pinigų apkaukęs* Švėkšna, Priekulės r.), *sukaukti* „surinkti“ (*Laiko pinigų susikaukęs* Švėkšna, Priekulės r.; *Sukaukęs pinigų, nusi-pirkau knygų* Būdvielis, Lazdijų r.), *nukaukti* „pavogti, nušvilpti, nunešti“ (*Kažin kur kaukas nukaukė į kurias nepadalijus* Viekšniai, Akmenės r.), *prikaukti* „prisirinkti“ (*Atėjo naktis, velnių prikaukė pilnas dvaras* ^{BsLP2, 88; Nr. 1.47}) ir pan. ^{LKŽ5, 427–429}.

Prigimtis

Kaip matėme, M. Pretorijaus kaukai apibūdinami kaip „žemės žmogeliukai (*Erd-Männlein*)“ bei „žemės dievai (*Erd-Götter*)“, o P. Ruigio bei K. G. Milkaus – kaip „požeminiai žmogeliukai (*unterirdisch Maennchen*)“. Žemišką, chtoninę kaukų prigimtį akivaizdžiai liudytų ir kai kurie kiti artimi lietuviški žodžiai, kaip antai: *kaukolas* „grumstas“ (*Ant vieškelio sušalo purvo didžiausi kaukolai* Upyna, Skaudvilės r.); *kaukolis*, *kaukolys*, *kaukuolas*, *kaukuolis*, *kaukuolys* „sudžiūvęs ar kietai sušalęs grumstas ar šiaip ko gabalas“ (*Kai molynė įdžiūsta, tai kaukolių bet kokiom akėčiom nesudaužysi* Tauragnai; *Paėmęs kietą kaip akmenį kaukuolą, sviedžiau* Rudnia, Varėnos r.; *Kelias pašalo, daug kaukuolių* Kabeliai, Varėnos r.; *Toks bjaurus kelias, vieni kaukuoliai, negali pavažiuot* Dusetos), taip pat *sukaukėti* „sudžiūti, sušalti“, *kaukūoti* „daužyti (grumstus)“, *kaūkoti* „mušti“ bei *kaukoti* „purvą bristi, klampoti“ ^{LKŽ5, 422, 423, 424, 428, 429}; paminėtinas ir pavyzdys, LKŽ pateiktas prie žodžio *gūbulas* „rutulys, kamuolys; gurvuolis, gniužulas“: *Kaukas yr didumo kaip dvi kumsti, toks gubulas* Šateikiai, Salantų r. ^{LKŽ3, 691} (^{VIMB, 192; GrmTAB, 36; GmbBM6, 34; GmbDD, 72}).

Atmenant M. Pretorijaus minėtus *Kaukarus* bei *Kaukarei*, kuriuos jis tapatino su kaukais bei pavadino „žemės dievais“, taip pat J. Brodovskio minėtą *Kaukarus* „kalno dievas“, P. Ruigio *Kaukūra* „karnelis, kalva; viršūnė“ bei (kartu su K. G. Milkumi) *Kaukarus* „kalno dievas“, G. Ostermejerio *Kaukaras* „kalnų dievas“, kurio vardas esąs kilęs tiesiog iš žodžio *kaukaras* „kalva“, A. Schleicherio *Kaukarius* „kalnų dievas“ ir pagaliau A. Juškos *Kaukaras* „kalva, kaubury; kalno viršūnė“ bei *Kaukarius* „kalvų dievas“, – reikia pasakyti, jog didesnio už grumstą masto žemės iškilumus iš tikrųjų reiškia lietuvių žodžiai *kaukarà*, *kaūkaras*, *kaukārė*, *kaūkoras*, *kaūkuras*, *kaukurė* „karnelis, kalva, kaubury; kalno viršūnė; žemės pakilimas, kupstas“; *kaukōrė*

„grynas, plikas kalnas“; *kaukōris* „kauburyš, krūva“; verta pridurti, jog *kaukarà* dar reiškia „niekam tikęs žmogus“, o *kaūkaras* – „girtuoklis“ ir, beje, „kakta, pakaušis“^{LKŽ5, 420, 423, 424, 429· (GrmLMS, 634·)}

Pastarajai reikšmei savo ruožtu artimi tokie žodžiai kaip *káukolas*, *káukolis*, *káukolė*, taip pat *kaukuolas*, *kaukuolė*, *kaukuolys*, *káukuolis* „(numirėlio) galvos kiaušas“ (tai vėlgį mena mirtį, kaip ir *kaukuolikas* „skeletas“), taip pat *kaūkdėlis* „viršugalvis, pakaušis“, *kaukarikas* „pakaušis“, *kaukorikas* „vaikas didele galva“, pagaliau ir *káukė* „Maske“ (pvz.: *Sudžiūvės kaip kalėdu kaukė* Salakas, Dūkšto r.) bei *káukė* „piestelė lašiniams grūsti; toks medinis kaušas ar dubenėlis“, *kaukōrė* „medinis indas lašiniams grūsti; grūstuvė, piesta; medinis indas taukams ar sugrūstiems lašiniams laikyti“, *kaukūtė* „indelis druskai grūsti; medinis kaušas ar dubenėlis“ (kartu gal paminėtini ir *kaūkas*, *kaūkė*, *káukė* „klumpė“)

LKŽ5, 420, 421, 423, 424, 428, 429· Visi šie žodžiai, A. J. Greimo apibūdinimu, savaip reiškia „sferoidinę, tuščią figūrą“ ir padeda išryškinti „apvalią, sferoidinę kauko išvaizdą“

GrmTAB, 58· Kita vertus, su pačiu kauku visi šie daiktai, Greimo nuomone, sutinka taip, kaip „apgaubiantysis“ su „apgaubiamuoju“^{GrmTAB, 59·}

Reikia atkreipti dėmesį, jog minėtas medinis indas taukams, lašiniams laikyti ar grūsti kartu nutiesia kauko ryšį su kiaule (indas gaubia lašinius ir taukus taip pat, kaip prieš tai juos gaubė kiaulės oda). Šiuo atžvilgiu plg. žodį *kūkūtis* ar *kukūtis* reikšme „paršiukas, kiaušaitė“

LKŽ6, 818· Savo ruožtu kaukas, kaip minėta, perinamas iš kuilio pautų. A. J. Greimas su pastaraisiais reikšme susiejo dargi tokį žodį kaip dgs. *kaūkos* „liaukos, pažandė (kiaulės)“, sutampanti su moteriškosios lyties kauko pavadinimu vns. *kaukā*, pvz.: *Sako, kad kaukos jam viską atneša* Tauragnai^{LKŽ5, 419, 424·}

Greimo žodžiais, tai „gali prisidėti prie branduolinės paties kauko figūros išryškini-
nimo; ši figūra, panaši savo išvaizda į žemės grumstą, pasižyminti savo nemaloniu kvapu, pasipildo dabar, šio naujo įvaizdžio pagalba, naujais bruožais: minkštumu, drėgnumu“^{GrmTAB, 51, (56–57)·} Kitu atžvilgiu ši požymį patvirtina *kaūkas* reikšme „auglys, votis, kiauniežys“^{LKŽ5, 421}

(iškilęs ant odos tarsi mažas kaukarėlis ant žemės). M. Gimbutienės nuomone, pats „įpykintas kaukas gali užmesti votį“, savo ruožtu „šių vočių figūra sferoidinė, pripildyta liaukinės, riebalinės medžiagos, minkštos ir drėgnos“^{GmbBM6, 34; (GmbDD, 72)·}

Turėdami omeny žemės grumstus, kuilio pautus, liaukas, votis ir pan., gaubiamus atitinkamo sukietėjusio paviršiaus, pasak Greimo, „galime įsivaizduoti *kauko* figūros apgaubtajį turinį kaip susidedantį iš minkštos ir drėgnos substancijos, žemės ir vandens mišinio“^{Grm-}

TAB, 57· Savo ruožtu opozicija „apgaubiantis objektas / apgaubiamas objektas“ gali būti panaudojama „kaip interpretacijos modelis kitiems tos pačios serijos faktams suprasti: pavyzdžiui, laikant ‘apgaubiančiais objektais’ *kaukolę* arba *kaukę* ‘karnavalo maskę’, galima teisėtai savęs klausti, koks galėtų būti jiems atitinkančių ‘apgaubiamųjų objektų’ turinys“^{GrmTAB, 51·}

Sulig A. J. Greimo išvalga, karnavalinė „kaukė, kaip netašytas ar degraduotas veidas, pridengia po savimi subžmoniją, keliančią siaubą ir pasibaisėjimą, slepia embrioninę būtybę, nepajėgiančią pasiekti žmogiško statuso“, taigi „susidaro įspūdis, kad kaukėmis prisidengusios būtybės atstovauja gemalines, dar neišbaigtas gyvenimo formas, ankstyvesnes už tikrąjį žmogaus gimimą. Todėl galima prileisti, kad tos būtybės, laikinai iškilę į paviršių laikotarpyje, kuris apribotas gimimu ir mirtimi, ir pasireiškę ‘žmogišku gyvenimu’, ir vėl sugrįžta į savo senąjį priešgimtinį stovį, tęsdamos savo egzistenciją vėlių, t.y. ‘gyvųjų-mirusiųjų’ pavidale, laukdamos, kol pagaliau ateis tikroji mirtis-poilsis“^{GrmTAB, 60·}

O tai savaime primena ir savaip paaiškina kaukus kaip mirusiųjų ar mirusių nekrikštytų vaikų vėles. Pasak Greimo, „toks vaikas yra tad dvigubas kaukas: kaukas, kaip dar negimęs, ir kaukas, kaip jau miręs“; pagaliau „šitame kontekste galima suprasti bendrai priimtą tikėjimą, jog gyvybės principas glūdi mirusiojo galvoje, jog, norint, kad vėlė nesivaidentų, reikia lavonui nukirsti galvą, nes kaukolės galinčios naktį keltis iš kapų, ridinėtis kapinėse, daužytis viena į kitą, keldamos šventą baimę“^{GrmTAB, 61·} Šiaip ar taip, „*kauko* giminingumas su *kauke* ir *kaukole* vaidina čia lemiamą vaidmenį“^{GrmTAB, 66·}

Pasak Greimo aiškinimu sekusios M. Gimbutienės, „kadangi kaukolė yra svarbiausia mirusiojo sielos buveinė, nenuostabu, kad Lasickis XVI a. aiškino kaukus esant mirusiųjų sielomis“, ir apskritai reikia manyti „kaukus buvus gemalinius, neišbaigta susiformavusius sutvėrimus, esančius tarp mirties ir gimimo, ir artimus liaukoms ar prokreaciniais organams“

GmbBM6, 34; (GmbDD, 72; DndMR, 143)·

Greimo išvalgas savaip patvirtina tai, kad latviai Vėlinių laikotarpį vadina tiek *garu laiks*, tiek *pauru laiks*, tiek *kauķu* / *ķauķu laiks*, vadinasi, žodžiai *gars* „dvasia“, *pauris* „viršugalvis, kiaušas, makaulė“ (< „apvalinas tuščiaaviduris daiktas“^{KrLEV2, 27}) ir *kauķis* / *ķauķis* / *ķūķis* yra sinonimai; iš to kaip tik ir spėjama pastarojo, pačioje latvių kalboje nebeaiškaus, žodžio apytikrė reikšmė – „mirusiojo dvasia, vėlė“^{KrsLF, 322–323·} *Kūķu diena* latviai vadina Kūčias (kurių papročiuose reikšmingą vietą, beje, užima kiaulė)^{ŠmLTT, 977–980·} jei tik tai ne slavizmas, kaip ir lie. *kūčia*. Nors štai paliudytas

latvių *kūķis* ir reikšme „nykštukas“^{šmLM, 108}. Kita vertus, turint omeny kaukų kartais sunešamą skiedrų krūvelę ir kartu paties kauko kaip nekrikštyto vaiko sampratą, įdomios atrodo latvių dainos, kuriose naujagimis (taigi dar nepakrikštytas vaikas) prilyginamas skiedryne rastam vabalėliui, latvių vadinamam tos pat šaknies^{KrLEV1, 435} žodžiu *kukainis*, pavyzdžiui: *Es atradu skaidienē / Mazu, mazu kukainīti; / Es ietinu palagā, / Izaudzēju arājiņu „Aš radau skiedryne / Mažą mažą vabalėlį; / Įsupau į maršką, / Išauginau artojęlį“*^{KrSLF, 23}.

Visa tai išties mena kauko sampratą esant susijusia su sielos būkle tarp mirties ir gimimo – ir pomirtine, vėlės, ir kartu „prenataline“ ar „embrionine“ būkle.

Mitiniu požiūriu, artima tokiai sampratai gal būtų ir rupūžė, latvių kartais pavadinama *ķauķis* (beje, šiuo žodžiu pavadinamas ir „rubuilis vaikas“) bei *kaukens* ar *kaucens*^{KrSLF, 323–324; KrLEV1, 436} kaip „kaukinis, priklausantis kaukams“ padaras^{MŽPKEŽ2, 148, 149}.

Vardo etimologija

K. Būga pačios mitinės būtybės vardo nenagrinėja, bet žodį *kaūkas* „žvejų įrankis – medinis kablys ar lankas, su kuriuo atsuka po ledu netiesiai einančią kartį; kartis vežimui priveržti“^{LKŽ5, 421} sieja su ta pačia šaknimi lie. *kau-k-* „lenkti, gaubti“ / *kuk-* „linkti, gubti“, kaip ir *káukė* „Maske“, *káukė* „piestelė lašiniams grūsti; toks medinis kaušas ar dubenėlis“, *káukolas*, *káukolė* „galvos kiaušas“, *kaūkaras*, *kaūkuras* „kalno viršūnė“, *kukti* „linkti, kumpti“^{LKŽ5, 420, 421, 423, 429; LKŽ6, 808} (toliau *kiaukutas*, *kiautas*, *kaūšas* bei kt.)^{BgR1, 364, 368, (447); BgR2, 221, 285}. Bet kaip tik reikšme „sulinkęs, pakumpęs, gaubtas“ jau W. Jaskiewiczzius grindė ir mitinio kauko sampratą^{JskSLM, 84} Paskui mitinės būtybės vardą *kaūkas* dauguma kalbininkų (P. Skardžius, E. Fraenkeliš, V. Toporovas, A. Sabaliauskas, Z. Zinkevičius, K. Karulis, V. Mažiulis ir kt.) siejo kaip tik su minėtają šaknimi (< ide. **keu-* „lenkti, gaubti; linkti, kukti“) ^{BcDSS, 199; LM3, 105; FrLEW, 230; TrpПЯ3, 295–297; ЭССРЯ13, 87; SbLKL, 178; KrLEV1, 436; ZnLKII, 231; ZnLK12, 96; (ZnLTK, 265); MŽPKEŽ2, 148–150; (VIMB, 182)}. Tokiu atveju kauko vardas, V. Mažiulio apibrėžimu, remiasi reikšme „neūžauga“ < „tas, kuris sulinkęs, susikūprinęs“. Su kauko pavadinimu atmaina *kaūkis* pagal požymį „sulinkęs“ tokiu atveju sutampa *kaūkis* „tam tikra pypkė ilgu kandikliu“ (dar pavadinama *kaukučiu* Raudonė, Jurbarko r.)^{LKŽ5, 422}. Tai pat šakniai priklauso la. *kauks* (ir kt.) „nykštukas, kaukas“, *kaūķis* „(išlenkta) medinė rankena“, (dial.) *kūķainis* „kas mažas, susikūprinęs“ (greta minėto *kukainis* „vabzdys, vabalas“), *kukaža*, *kukažiņa* „sulinkusi, susikūpinusi senutė“, *kukulis* „(mažas, apvalus) duonos kepalas“ ir kt.^{KrLEV1, 435–437}

Ne atsitiktinis išties atrodo Greimo išsadingai interpretuotas *kauko* ryšys su *kauke*. Pasak N. Vėliaus, „Su žemės dievybėmis sietina ir daugelis Užgavėnių k a u k i ū. Velnias, giltinė, ožys, didgalvis nykštukas, pagaliau ir patys populiariausi kumpanosiai, kuproti, pilvoti, šleivi, kreivi ‘bergždinikių’ pirkėjai – aiškiai chtoninės būtybės, primenančios k a u k u s. Matyt, neatsitiktinai Užgavėnių persirengėliai Bulgarijoje yra vadinami kueriais. Bulgarų *кук, кукур, кукер* yra giminiški lietuvių žodžiui *kaukas*“^{VIBP, 148–149; (VIMB, 138; DndMR, 148–149; TrpПЯ3, 297; MHM1, 628)}. Vis dėlto P. Dundulienės nuomonė, esą „galima manyti, kad nuo *kauko* kilęs žodis *kaukė*“^{DndMR, 149}, yra nepagrįsta (kodėl, pavyzdžiui, ne atvirkščiai?), išleidžia iš akių daugybę kitų minėtų giminiškų žodžių ir gerokai perdeda šio ryšio svarbą.

W. Smoczyński žodį *kaūka-spenis* „belemnitas“ laiko dėl disimiliacijos atsiradusiu iš *skáuka-spenis* „tas pat“, o pastarojo pirmąjį dėmenį tapatina su žodžiu *skáuka* „titnagas“, kuris laikomas skoliniu iš le. *skalka* „tas pat“^{SmSEJL, 557}. Tad ir lie. *kaūkas* (nors tiesiai to nepasakoma) galiausiai būtų polonizmas. Betgi šalia lie. *skáuka* „titnagas“ bei „kibirkštis“ dar esama žodžio *skáuka* „medinis indas riebalams supilti“^{LKŽ12, 782}, neatskiriamo nuo *káukė* „piestelė lašiniams grūsti; toks medinis kaušas ar dubenėlis“, kuris savo ruožtu remiasi minėta šaknimi *kau-k-* „dengti, gaubti“, taigi ir šaknis *skáuk-* veikiausiai bus atsiradusi iš *kauk-* su protetiniu s-, o ne atvirkščiai.

O štai J. I. Kraszewskio nuomone (1847 m.), *kauko* pavadinimas yra susijęs ne su šaknimi *kauk-* „dengti, gaubti“, bet su veiksmožodžiu *kaukju*^{LM1, 215}, t.y. *kaukiù*, *kaūkti*. Tokios nuomonės laikėsi ir A. Schleicheris; kalbėdamas drauge apie bildukus ir kaukus jis paaiškina (1852 m.), jog „*bild-ėti* reiškia [vo.] poltern, *kauk-ti* – heulen“, ir toliau rašo: „*Kaukyczei* dar žemesni už bildukus ir yra žemiausia klasė, *maži, visai paprasti velniūkščiai*, kaip teigia mano informatorius. Abi rūšys menkai skiriasi, jie pridaro visokiausių eibių, klaidina keliautojus, elgiasi kaip žaltvykslės. Jie nieko negali duoti žmogui. Kaip jie atrodo, nėra žinoma. Juos galima tik išgirsti, jie švilpia, staugia panašiai kaip šunys ir vilkai“, ir kaip tik „todėl *kaukyczei* turbūt tinka sieti su *kaukiu*, *kaukti* (kaip šuniui arba vilkui kaukti)“^{SchlLS, 229} (nors štai 1853 m. jau daug nuosaikiau: dėl to, ar *kaukas* „gali būti kildinamas iš *kauk-ti*, aš nesimu spresti“^{LM1, 229}).

Toks kaukų apibūdinimas įtartinas, bet pati sąsaja su veiksmožodžiu *kaukti* visai įmanoma, ir antai V. Pisano nuomone (1950 m.), „*Kaukas* reiškia ‘Stūgautoją’“^{LM3, 68}; W. Szafranski nuomone (1968 m.), kaukai taip

praminti „dėl kauksėjimo“^{LM3, 163}. Jei tikrai taip, tai lie. *kaūkas*, be baltarusių *кўка* „vaikų baubas, tykantis tamsoje“ (plg. *baubas* ir *baubti*), būtų giminiškas ir su sanskrito *kóka-s* „vilkas“^{DnWt, 42; MrnSL, 58; (MrhKEWA1, 268, 274; MHM2, 23)}; plg. sudurtiniuose *kokāksa-*, *kaukākṣa-* „vilkaakis“^{Mn-WISED, 312} (kitų supratimu, sanskrito *kóka-* reiškia ne „vilkas“, o „gegutė“^{McKthVINS1, 189}; kaip ir *kokila-*^{Mn-WISED, 312}, kuri jei ir nekaukia, tai tikrai *kukuoja*; čia prisimintinas ir lietuvių sakmių paukštis *Kukas*, „gegutės vyras“). Prisimintina čia ir mandragora, kuri, kaip plačiai pasaulyje tikėta, raunama iš žemės taip k a u k i a, kad pirmas jos kauksmą išgirdęs miršta vietoje, todėl prieš raunant mandragorą reikią šalia pririšti šunį, kuris, pirmas išgirdęs jos kauksmą, ir pastipsiąs.

P. Dundulienė irgi palaiko tokią etimologiją, bet motyvuoja ją kiek kitaip: „Kauko pavadinimas, greičiausiai, kilęs nuo žodžio *kaukti*. *Kaukti* reiškia cypiti, verkėti, prašyti, rėkti. Kaukučiai, kaip būdinga visiems kūdikiams, dažnai verkia, prašydami aprenkti, pamaitinti“^{DndMR, 144}. O štai padavime apie upelį, vardu Kaukučio ravelis, „pasakojama, kad žiemą ir ankstyvą pavasarį ledas Kaukučio ravelyje k a u k d a v o“^{VVtŠA, 333}.

Jei taip, tai su *kaūku* (ir *kaūkiu*) būtų nesusiję *kaūkaras* „kalnelis, kalva, kauburys“ ir „kalno dievas“ *Kaukarius* ar pan., o susiję būtų tokie žodžiai kaip *kaūkalas* „kaukimas“ ir „kas kaukia“ (pvz.: *Cit, vaikai kaukalai, nekaukit!* Gaurė, Tauragės r.; *Keturios pušys, vidury kaukalėlis = vaikas lopšyje* Marijampolė); pastarąją reikšmę ir *kaūkaras* (pvz.: *Toks jau kaukaras (vaikas) – nebežinai nė kaip numaldyti* Sidabravas, Šeduvos r.); *kaūkinti, kūkinti* „versti kaukti“ (*Kam tą vaiką kaukinat?* Palanga; *Nekaukinkitės, vaikai!* Šatės, Skuodo r.; *Nekaukink kaip Žalimas velnių!* Ylakai, Sedos r.) ir gal *kaūkinti* „smarkiai mušti, drožti, šerti“ (*Dar jis kur palei ežerą žuvis kaukina, tik kau su kukiu Alovė, Daugų r.*); *kaukis* „kas kaukia“; *kauklūs* „kas kaukia rėkia“ (*Kauklūs esi, ne veikas, kiaurai kaukdamas, rėkdamas per dienas* Šatės, Skuodo r.; *Tas šuo toks kauklūs paliko* Viekišniai, Akmenės r.); *kūkoti* „vis kalbėti, loti“; *kauksėti* „loti, skalyti“; *kaūkti* „rėkti klaikiu balsu, staugti“ (*O visokios šmėklos... kaukė vilkais, cypė gyvatėmis, lojo šunimis* J. Biliūnas; *Sninga, drimba tamsi naktis, praded vilkai kaukti* daina iš A. Juškos rinkinio; *Kaukia kai vilkas, uodegą išalęs* Viduklė, Raseinių r.), „kaukimu šaukti, vilioti“ (*Atsisėdo ir kaukė – sukaukė visus vilkus* Vėžaičiai, Klaipėdos r.), „verkėti, raudoti“ (*Toki bjauruma vaiko: lygu biesas kaukantesis kaukia ir kaukia visas dienas* Šatės, Skuodo r.); *kaukūtis* „vaikų žaislelis, vilkute; švilpukas, signalas“ ir kt.^{LKŽ5, 419, 420,}

422, 424, 427, 429

V. Toporovo nuomone, *kaūko* sąsaja su veiksmožo džio *kaūkti* šaknimi esanti antrinė (asociatyvinė, o ne etimologinė), tačiau dėl to ji nėra mažiau reikšminga mitologiškai^{ТрпПЯ3, 296}.

Vardynas

Lietuvoje žinomos pavardės *Kaūkaris*, *Kaūkas*, *Kaukenas*, *Kaukėnas*, *Kaukorà*, *Kaukoris*, *Kaukuōlis*, *Kaūkus* ir pan.^{LPŽ1, 949 (BsLP2, 240; ТрпПЯ3, 274–275)}; taip pat pravardės *Kaūkas* (pvz., kas renka visokius daiktus ir nešasi namo), *Kaūkė* ir jos vaikai *Kaukiūkai*, *Káukinas* (šveplas) ir pan.^{LP, 255–256}. Tačiau vardų su šaknimi *kauk-* nėra.

Užtat labai daug vietovardžių. Seniausi i s t o r i n i a i paminėjimai: *Caucus* 1252–1253, *Kawkowagen* 1314, *Kaucaliskis* 1331, *Gale-kauken* 1338, *Kavken*, *Kaukeyne* 1349, *Kauke-lawke* 1394, *Kaukenynen* 1400 ir kt. V a n d e n v a r d ž i a i: *Kaukìnės ežeras* Žiežmariai, *Kaukysa* up. Vilnius, *Kaūklė* up. Raseiniai, 2 ežerai *Kaūknoris* (*Baltas* ir *Juodas*) Kapčiamiestis, *Kaūkraxis* up. Kražiai; *Kaukūčio ravelis* Dūkštas, upės *Kaūkė* Pakalnė ir *Kaukstera* Dinija, Rytprūsiai; *Kaucītis* up. Latvijoje. G y v e n v i e t ė s (kai kurios prie minėtų vandens telkinių): *Kaukaĩ* 2 Parėčėnai, Alytaus r., 1 Pakalnė ir 1 Girdava, Rytprūsiai; *Kaūkakalniai* 2 Bubeliai ir Slavikai, Šakių r.; *Kaūkakalnis* Alvitas, Vilkaviškio r.; *Kaūkališkis* Papilys, Biržų r.; *Kaūkalniai* Surviliškis, Kėdainių r.; *Kaūkaraxis* Kratiškiai, Biržų r.; *Kaukarai* Įsrutis, Rytprūsiai; *Kaukarvietė* Ragainė, Rytprūsiai; *Kaukāzas* Karmėlava, Kauno r.; *Káukėnai* Alėjai, Raseinių r.; *Kaukėnai* (+ *Kaukenėliai*) Pakalnė, Rytprūsiai; *Kauklaukiai* Vėluva, Rytprūsiai; *Kaukìnė* Žiežmariai, Kaišiadorių r.; *Kaūkiškė* 2 Dysna ir Linkmenys, Ignalinos r.; *Kaūkiškiai* Piniava, Panevėžio r.; *Kaūkiškis* Musninkai, Širvintų r.; *Kaukliaĩ* Pušalotas, Pasvalio r.; *Kaūknoris* Kapčiamiestis, Lazdijų r.; *Kaukoliukai* Aleksandrija, Skuodo r.; *Kaukoliškiai* Pakalnė, Rytprūsiai; *Kauksnūjai* Stačiūnai, Pakruojo r.; *Kaūkviečiai* 2 Ragainė, Rytprūsiai. K a l n a i: *Kaūkakalnis* 8 Anykščių, Kauno, Kėdainių, Molėtų, Rokiškio, Ukmergės ir (2) Utenos r.; *Kaūkalnis* 5 Molėtų, Zarasų ir (3) Ukmergės r.; *Kaūkaragiai* Rokiškio r.; *Kaukaraxis* (ir miškas) Pasodninkai, Širvintų r.; *Kaukaras* Budeliai, Kaišiadorių r.; *Kaūkaras* priešais Rambyną, Rytprūsiai; *Kaukāzo kalnas* Paluknys, Raseinių r.; *Kaūkorà* Ignalinos r.; *Kaukū kalnas* Ignalinos r.; *Kaukū kalnelis* 3 Dovinė, Rytprūsiai (J. Totoraičio duomenimis, susiję su apeigomis); la. *Kaukalas-kalns*, *Kaukaru-kalns*, *Kaukur-kalns* ir kt. P i l i a k a l n i a i: *Kaukāzas* Papiliai, Anykščių r.; *Kaūkū piliakalnis* Padubysis, Raseinių r.; *Kaukū*

piliakalnis Alytaus r.; *Kaūkuras* Molėtų r. **M i š k a i:** *Kaūkai* Zarasų r.; *Kaukūčiavotis* prie Švenčionių; *la. Kauķu-sils* ir kt. BIA1, 104 = LM2, 369; BIR2, 158; LATŽ, 126–127; LHEŽ, 150; LUEV, 71; ТрпПЯ3, 274–275; PtrMLT, 104–105; PtrMLTV, 176; VtŽ, 162–163; VVtA, 212; VViŠA, 36, 116, 121, 174, 234, 278, 332, 333, 339, 356, 389, 398, 554, 619, 661; DndMR, 144; (BsLP2, 240; JrkšVV, 48; VViŠŽ, 567); *Dnepro baseine 2 upės Kokec* ТрпТр6ГБП, 191. Tokia vietovardžių su šaknimi *kauk-* gausa (neskaitant dargi artimai susijusių šaknies *kuk-* vietovardžių!), palyginti su kone visišku jų stygiumi Aitvaro atveju, be kita ko, irgi pažymėtina, atsižvelgiant į skirtingą šių dievybių santykį su žeme.

Pagrindinė literatūra: VIMB, 129–143, 182–198; GrmTAB, 35–40, 44–51, 56–61, 65–66, 74, 75, 83; ТрпПЯ3, 293–297; BIR2, (92), 157–158, 247; SlvMR, 328–330 = LM3, 41–46; (DndMR, 142–149; BrsnRŽ, 93; MHM1, 628)

NUORODA:

1. RAZAUSKAS, D. Iš baltų mitinio vaizdymo juodraščių: Aitvaras. Iš: *Liaudies kultūra*, 2008, Nr. 6, p. 10.

SUTRUMPINIMAI:

BcDSS = BUCK, C. D. *A Dictionary of Selected Synonyms in the Principal Indo-European Languages*. The University of Chicago Press, 1949.

BgR1–3 = BŪGA, K. *Raštai*. Sudarė Z. Zinkevičius, I–III. Vilnius, 1958–1961.

BIA1 = BALYS, J. Aitvaras. Iš: *Gimtasai kraštas*, 2, 1934, p. 104–111.

BIR1–5 = BALYS, J. *Raštai*, I–V. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1998–2004.

BRMŠ1 = *Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai*, I: *Nuo seniausių laikų iki XV amžiaus*. Sudarė Norbertas Vėlius. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1996.

BRMŠ2 = *Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai*, II: *XVI amžius*. Sudarė Norbertas Vėlius. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2001.

BRMŠ3 = *Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai*, III: *XVII amžius*. Sudarė Norbertas Vėlius. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2003.

BRMŠ4 = *Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai*, IV: *XVIII amžius*. Sudarė Norbertas Vėlius. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2005.

BrsnRŽ = BERESNEVIČIUS, G. *Trumpas lietuvių ir prūsų religijos žodynas*. Vilnius: Aidai, 2001.

BsLP2 = *Lietuviškos pasakos*, surinko Jonas Basanavičius, II. Vilnius: Vaga, 2003.

BsR1–2 = BASANAČIUS, J. *Raštai*, I–II. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2003–2004.

BsRR = BASANAČIUS, J. *Rinkiniai raštai*. Vilnius: Vaga, 1970.

DkR1 = DAUKANTAS, S. *Raštai*, I. Vilnius: Vaga, 1976.

DndMR = DUNDULIENĖ, P. *Senovės lietuvių mitologija ir religija*. Vilnius: Mokslo, 1990.

DnWt = DANKA, I. R., WITCZAK, K. T. Z demonologii i-tewskiej i bałtyckiej w aspekcie porównawczym. Iš: *Acta BalticoSlavica*, 24. Warszawa, 1999.

FrLEW = FRAENKEL, E. *Litauisches etymologisches Wörterbuch*, I–II. Heidelberg: Carl Winter, Universitätsverlag–Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1962–1965.

FŽ = *Frazeologijos žodynas*, redagavo Jonas Paulauskas. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2001.

GmbBM1–10 = GIMBUTIENĖ, M. Baltų mitologija 1–10. Iš: *Mokslas ir gyvenimas*, 1989, Nr. 1–10.

GmbDD = GIMBUTIENĖ, M. *Senovės lietuvių dievės ir dievai*. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2002.

GrmLMS = GREIMAS, A. J. *Lietuvių mitologijos studijos*. Sudarė Kęstutis Nastopka. Vilnius: Baltos lankos, 2005.

GrmTAB = GREIMAS, A. J. *Tautos atminties beieškant; Apie dievus ir žmones*. Vilnius: Mokslo–Chicago: Algimanto Mackaus knygu leidimo fondas, 1990.

JcvR = JUCEVIČIUS, L. A. *Raštai*. Vilnius, 1959.

JrkšVV = JURKŠTAS, J. *Vilniaus vietovardžiai*. Vilnius: Mokslo, 1985.

JskSLM = JASKIEWICZ, W. C. A Study in Lithuanian Mythology: Juan Łasicki's Samogitian Gods. Iš: *Studi Baltici*, a cura di Giacomo Devoto, ed. Leo S. Olschki. Accademia Toscana di Scienze e Lettere, 1952.

KrLEV1–2 = KARULIS, K. *Latviešu etimoloģijas vārdnīca*, I–II. Rīga: Avots, 1992.

KrsLF = KURSĪTE, J. *Latviešu folklorā mītu spoguļi*. Rīga: Zinātne, 1996.

KslKNŽ = KISELIŪNAITĖ, D. Kuršių Nerijos žvejų burtai ir tikėjimai. Iš: *Jūrės marės lietuvininkų gyvenime: Tarptautinės mokslinės konferencijos, įvykusios 1997 m. gruodžio 5 d., medžiaga*. Klaipėda: Klaipėdos universiteto baltistikos centras, 1998.

LATŽ = *Lietuvos TSR administracinio-teritorinio suskirstymo žinybas*, II. Vilnius: mintis, 1976.

LHEŽ = VANAGAS, A. *Lietuvių hidronimų etimologinis žodynas*. Vilnius: Mokslo, 1981.

LKPŽ = *Lietuvių kalbos palyginimų žodynas*. Sudarė K. B. Vošlytė. Vilnius: Mokslo, 1985.

LKŽ1–20 = *Lietuvių kalbos žodynas*, I–XX. Vilnius, 1956–2002.

Llw = *Polska dzieje i rzeczy ję rozpatrywane przez Joachima Lelewela*, V. Poznań: Nakładem księgarni Jana K. Żupańskiego, 1863.

LM1–2 = *Lietuvių mitologija*, sudarė Norbertas Vėlius, I–II. Vilnius: Mintis, 1995–1997.

LM3 = *Lietuvių mitologija*, sudarė Norbertas Vėlius ir Gintaras Beresnevičius. Vilnius: Mintis, 2004.

LP = BUTKUS, A. *Lietuvių pravardės*. Kaunas: Aesti, 1995.

LPŽ1 = *Lietuvių pavardžių žodynas*. Atsakingasis redaktorius A. Vanagas, I–II. Vilnius: Mokslo, 1985.

Lsc = LASICKIS, J. *Apie žemaičių, kitų sarmatų bei netikrų krikščionių dievus*. Vilnius: Vaga, 1969.

LTs4 = *Lietuvių tautosaka: Pasakos, sakmės, pasakojimai, oracijios*. Medžiaga paruošė: L. Sauka, A. Seselskytė, N. Vėlius, K. Viščinis. Vilnius: Mintis, 1967.

LUEV = *Lietuvos TSR upių ir ežerų vardynas*. Vilnius, 1963.

- McKthVINS1–2 = MACDONELL, A. A., KEITH, A. B. *Vedic Index of Names and Subjects*, I–II. London, 1912; Delhi: Motilal Banarsidass Publ., 1995.
- Mn-WISED = *A Sanskrit-English Dictionary*, etymologically and philologically arranged, with special reference to cognate Indo-European languages by Sir. Monier Monier-Williams. New edition, greatly enlarged and improved with the collaboration of professor E. Leumann, professor C. Cappeller, and other scholars. Oxford University Press, 1899; Delhi: Motilal Banarsidass, 1999.
- MrhKEWA1 = MAYRHOFER, M. *Kurzgefasstes etymologisches Wörterbuch des Altindischen*, I. Heidelberg: Carl Winter Universitätsverlag, 1956.
- MrnSL = MIRONAS, R. Sanskrito ir lietuvių kalbos lyginamosios-istorinės fonetikos pagrindiniai bruožai. Iš: *Kalbotyra*, XIX. Vilnius: Mintis, 1968.
- MžPKEŽ1–4 = MAŽIULIS, V. *Prūsų kalbos etimologijos žodynas*, I–IV. Vilnius: Mokslas–Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1988–1997.
- MžPKP2 = MAŽIULIS, V. *Prūsų kalbos paminklai II*. Vilnius: Mokslas, 1981.
- NrbLM = NARBUTAS, T. *Lietuvių tautos istorija*, I: *Lietuvių mitologija*. Vilnius: Mintis, 1998.
- OstRR = OSTERMEJERIS, G. *Rinkiniai raštai*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1996.
- PretPĮ1–3 = PRETORIJUS, M. *Prūsijos įdomybės, arba Prūsijos regykla*, I–III. Vilnius: Pradai–Lietuvos istorijos institutas, 1999–2006.
- PtrMLT = PĖTERAITIS, V. *Mažoji Lietuva ir Tvanksta prabaltų pralietuvių ir lietuvininkų laikais*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1992.
- PtrMLTV = PĖTERAITIS, V. *Mažosios Lietuvos ir Tvankstos vietovardžiai: Jų kilmė ir reikšmė*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 1997.
- PtŽrVK = PATAČKAS, A., ŽARSKUS, A. *Virsmų knyga*. Kaunas: Kauno tautinės kultūros centras, 2002.
- RSPS = *Lietuvių rašytojų surinktos pasakos ir sakmės*, parengė Bronislava Kerbelytė. Vilnius: Vaga, 1981.
- SbLKL = SABALIAUSKAS, A. *Lietuvių kalbos leksika*. Vilnius: Mokslas, 1990.
- SchlLS = Profesoriaus Schleicherio laišakai sekretoriui apie mokslinės kelionės į Lietuvą rezultatus. Iš: *Tautosakos darbai*, VI–VII (XIII–XIV). Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1997.
- SIŠLSA = *Šiaurės Lietuvos sakmės ir anekdotai*. Surinko Matas Slančiauskas. Vilnius: Vaga, 1975.
- SlvMR = SLAVIŪNAS, Z. Liaudies papročiai ir mitiniai įvaizdžiai Mažvydo raštuose. Iš: *Tautosakos darbai*, VI–VII (XIII–XIV). Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1997.
- SrnSEJL = SMOČYŃSKI, W. *Słownik etymologiczny języka litewskiego*. Wilno: Uniwersytet Wileński, 2007.
- ŠmLM = ŠMITAS, P. *Latvių mitologija*. Vilnius: Aidai, 2004.
- ŠmLTT = *Latviešu tautas ticējumi*, sakrājis un sakārtojais Prof. P. Šmits. Rīgā: Latviešu folkloras krātuves izdevums, 1940–1941.
- TAJŽ = Tautosaka Antano Juškos žodyne. Parengė Aelita Kensingienė. Iš: *Tautosakos darbai*, VIII (XV). Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1998.
- TD1–7 = *Tautosakos darbai*. Spaudai paruošė Dr. J. Balys, I–VII. Kaunas, 1935–1940.
- TŽ4 = *Tauta ir žodis*. Red. prof. V. Krėvė-Mickevičius, IV. Kaunas, 1926.
- VIBP = VĖLIUS, N. *Senovės baltų pasauležiūra: Struktūros bruožai*. Vilnius: Mintis, 1983.
- VICHMP = VĖLIUS, N. *Chtoniškasis lietuvių mitologijos pasaulis: Folklorinė velnio analizė*. Vilnius: Vaga, 1987.
- VILD = *Laumių dovanos: Lietuvių mitologinės sakmės*. Paruošė Norbertas Vėlius. Vilnius: Vaga, 1979.
- VIMB = VĖLIUS, N. *Mitinės lietuvių sakmių būtybės: laimės, laumės, aitvarai, kaukai, raganos, burtininkai, vilktakiai*. Vilnius: Vaga, 1977.
- VISV = *Sužeistas vėjas: Lietuvių liaudies mitologinės sakmės*. Sudarė Norbertas Vėlius. Vilnius: Vyturys, 1987.
- VtŽ = *Vietovardžių žodynas*. Parengė Aldonas Pupkis, Marytė Razmukienė, Rita Miliūnaitė. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2002.
- VVtA = VAITKEVIČIUS, V. *Alkai: baltų šventviečių studija*. Vilnius: Diemedžio leidykla, 2003.
- VVtŠA = VAITKEVIČIUS, V. *Senosios Lietuvos šventvietės: Aukštaitija*. Vilnius: Diemedis, 2006.
- VVtŠŽ = VAITKEVIČIUS, V. *Senosios Lietuvos šventvietės: Žemaitija*. Vilnius: Diemedis, 1998.
- ZnkLKI1–6 = ZINKEVIČIUS, Z. *Lietuvių kalbos istorija*, I–VI. Vilnius: Mokslas–Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1984–1994.
- ZnkLTK = ZINKEVIČIUS, Z. *Lietuvių tautos kilmė*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2005.
- MHM2 = *Мифы народов мира: Энциклопедия*, II. Москва: Советская энциклопедия, 1982.
- ТпрПЯЗ = ТОПОРОВ, В. Н. *Прусский язык: Словарь*, III: I–K. Москва: Наука, 1980.
- ЭССЯ13 = *Этимологический словарь славянских языков: Праславянский лексический фонд*. Под редакцией О. Н. Трубачева, XIII. Москва: Наука, 1987.

Kaukas in Lithuanian Mythology

Dainius RAZAUSKAS

The paper introduces the Lithuanian mythological being *Kaukas* (close to “Kobold”). Firstly, it is discussed based on historical sources of Lithuanian religion and mythology from the 15th to 19th centuries. Then, the folklore is taken into account, especially the folk stories and proverbs in which *Kaukas* is featured, and also the data of language and linguistics (etymology). Then, using all the described material, the main characteristics of *Kaukas* are identified.

*Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, Antakalnio g. 6, LT-2055
Vilnius, el.p. liaudies.kultura@lkk.lt; dainius@liti.lt
Gauta 2009-01-01, įteikta spaudai 2009-02-22*